

ERICH MARIA REMARQUE

22. 6. 1898 - 25. 9. 1970

„Když už však jednou křišťál pukl pod kladivem pochybností, mohl ho člověk nejvýš slepit, nic víc. Slepit, lhát si a dívat se na lomené světlo, které kdysi bylo bílým třpytem. Nic se nevrací. Nic znovu nepřijímá tvar. Nic. Slepený křišťál. Okamžik byl promeškán a nic ho už nevrátí zpět.“

Erich Maria Remarque

Německo-švýcarský prozaik a dramatik Erich Maria Remarque (vl. jménem Erich Paul Remark) se narodil 22. června 1898 v Osnabrücku jako syn knihvazače. Roku 1916, ve svých osmnácti letech, odešel jako dobrovolník na válečnou frontu. Ze světa studentských přátelství, lásek a bláhovostí byl vržen do válečné vřavy a přinucen v protikladu ke školním humanitním ideálům vraždit. Po dvou letech (1918) byl však zraněn. Zážitky z tohoto období Remarquea velmi ovlivnily - šok ze zákopů, trauma, poranění a pocit, že je člověk nuceně neustále na cestě, je tísněn, pronásledován, často i zbaven existence - to vše v Remarqueovi zůstalo napořád jako hlubinný generační znak.

Po válce se stejně jako všichni ostatní musel probít na vlastní pěst. Střídal zaměstnání, hledal nové hodnoty, a především sebe sama. Původně bylo jeho přáním stát se malířem či hudebníkem, vystřídal však mnoho zaměstnání: byl účetním, obchodním cestujícím, agentem se hřbitovními náhrobky, varhaníkem i učitelem aj. V letech 1923-24 působil jako redaktor v Hannoveru, cestoval po Itálii, Švýcarsku, Balkánu a Turecku. Nakonec zakotvil u literatury, aby mohl příštím generacím předat očitá svědectví válečných hrůz, jichž byl sám svědkem.

Roku 1931 přesídlil Remarque do Ascony ve Švýcarsku, kde prožil většinu svého života. V roce 1933 byly jeho knihy poté, co je nacisté prohlásili za „zvrhlé umění“, páleny. Roku 1938 Remarquea zbavili německého občanství, byl proto nucen o rok později emigrovat do USA, kde brzy získal americké státní občanství. V následujících letech žil střídavě v Americe a ve Švýcarsku.

Hlavní tendencí Remarqueovy tvorby je snaha o dokumentární věrnost, která přímo bez stylizování nechává na čtenáře působit fakta se vši drastičností: „Ztratili jsme

smysl pro jiné souvislosti, poněvadž jsou umělé. Pro nás platí i mají váhu jenom fakta.“ Celá Remarqueova tvorba má mnoho společného: v jejím středu je trpící člověk, voják obou světových válek, nezaměstnaný, emigrant a vězeň, na něž se rány snášejí jako přírodní katastrofa. V příbězích autor vykresluje kus vlastního osudu, strach, úzkost, zápas o přežití, vyslovuje se i k otázkám smrti: *„Každým okamžikem umírají tisíce lidí. Jsou o tom statistiky. Nic na tom není. Ale pro toho, kdo umřel, to bylo všechno a důležitější než celý svět, který se točil dál.*“ Jeho žhavá a nesmírně otřesná svědectví o nesmyslnosti válek s sebou přináší odheroizovaný popis lidských jatek, válka v nich byla pojata jako zlo poznamenávající život člověka, přičemž se autor odklání od vlasteneckých iluzí, vyznává svůj odpor k válce a úzkost z toho, co bude. Tragický konec je pak důsledkem citové reakce na hrůzu, kterou už nelze románem obsáhnout. Avšak Remarque cílovou tragiku vysvětluje slovy, že *„konec může být dobrý jen tehdy, když všechno předtím bylo špatné. Takže špatný konec je vlastně mnohem lepší.*“ Naproti vši této tragice Remarque vyzdvihuje opravdové hodnoty lidské existence - kamarádství, lásku a lidskou solidaritu.

Remarque se nebál odhalit všechno neštěstí tohoto světa, protože *„neštěstí je ta nejvšednější věc, jaká existuje.*“ Zůstal stát brutální realitě tváří v tvář a snažil se postihnout, jak válka přetváří lidské charaktery. Nejen že přesně dokumentuje svět ve chvíli jeho smrtelných bolestí, ale zaměřuje se hlavně na člověka, trvalé následky války v něm a jeho válečné zážitky, které jsou v první řadě předehrou k tomu, jak se formuje lidský život v letech po ní. Zaznamenává, jak se člověk změnil, jak provázen vzpomínkami neustále tápe, hledá beznadějně toho, kým kdysi býval. Jednání jeho postav je však celkem nemotivované, protože Remarquea zajímá člověk jako takový, nikoli jeho minulost a to, co ho utvářelo. Tím upozorňuje hlavně na to, že všichni tihle jeho lidé šli do katastrof tak brzy, že je předcházející život neměl čas zformovat. Z těchto mladíčků, kteří sotva vyšli školu, se pak stávají lidské trosky, rychle dospějí a zjišťují, že *„nic nejsou, nic nedovedou a nevěří, že po tom, v jaké bídě se jim ve válce obnažil člověk, dokáží znovu jakoby nic vplout do mírového života.*“ (Vladimír Nezkusil).

Autorovou slabou stránkou ale stále zůstává myšlenková struktura vnitřního monologu a neúplné propracování psychologie postav, nad čímž ale vyniká napínavým dějem a svěžím, svižným a přirozeným jazykem dialogů. Závěrem je nutno poznamenat, že Remarqueovy romány jsou čtenářsky velmi oblíbené, vyjadřují se k otázkám morálky

a etiky života vůbec. Populární jsou i díky čtivosti, poutavému vypravěčství a fabulaci, v neposlední řadě také pro své humanistické zaměření a antifašistický postoj.

Do literatury Remarque vstoupil románem *Na západní frontě klid* (1929), který měl okamžitě světový ohlas. Autorův záměr vyjadřuje motto knihy, jež je „*pokusem podat zprávu o generaci, která byla zničena válkou - i když unikla jejím granátům.*“ Remarque v knize sugestivně líčí válku očima mladičkého vojáka a osobitě ztvárňuje kontrast mezi humanistickými a etickými zásadami „drobného“ člověka a hrůzami války otráveného lidství. Válku označil ústy svého hrdiny za „*katastrofu veškeré lidskosti*“. Prolomil zde tabu hrdinské smrti vojáků, neboť mrtvým je jedno, zda vítězí nebo prohrávají: „*Zatímco oni ještě psali a mluvili, my jsme viděli nemocnice a umírající - zatímco oni označovali službu státu za to největší na světě, my už věděli, že smrtelná úzkost je silnější.*“ Místy Remarque používá reportážní styl psaní, líčí až naturalisticky válečné hrůzy a člověka v nich.

Druhý román *Cesta zpátky* (1931) začíná tam, kde Remarqueova prvotina *Na západní frontě klid* končí. Mladí němečtí vojáci, vracející se po prohrané válce z utichlé západní fronty, prožívají těžkou deziluzi při návratu domů. Těžké válečné prožitky, které jsou na každém kroku s nimi, je činí štvanci a vydědenci jakéhokoli důstojného lidského života a nedokáží se zařadit zpět do normálních kolejí.

Mýtus frontového kamarádství přenesený do civilního života je obsahem románu *Tři kamarádi* (1938). Hlavními hrdiny jsou tři kamarádi, kteří se stali přáteli za první světové války. Společně přestáli válečné hrůzy v blátě zákopů, mezi umírajícími, troskami domů a vrátili se do poválečného rozvráceného a vyhladovělého Německa. Jejich kamarádství jim však pomáhá obstát v boji o holé životy a přežívat i velké lidské tragédie, protože „*láska v člověku začíná, ale nikdy v něm nekončí.*“ Známy autorův román vyniká vylíčením německého poválečného prostředí s vyhraněným odporem k válce.

Román *Miluj bližního svého* (1942) je napsaný jako odezva na politické události v Evropě. Zachycuje osudy politických a židovských emigrantů prchajících před nacismem, jejich utrpení, ponižování a bídu. Ústřední epizodou je příběh nedostudovaného židovského medika a dívky, kteří jsou pro svůj rasový původ štváni Evropou, shledávají se, ale opět se musí rozejít.

Další Remarqueův román živě vypravuje příběh jednoho života ve vyhnanství. Román *Brána vítězství* (1946 - v dalším vydání z r. 1953 nese název *Vítězný oblouk*) vypráví příběh z Paříže těsně před vypuknutím druhé světové války. Zachycuje tragický

osud skupiny německých emigrantů, kteří se skrývají ve stínu Vítězného oblouku a nikde v této době nenalézají klid a bezpečí. Hrdinou příběhu je úspěšný lékař - chirurg, který v boji o holý život za sebou spálil všechny mosty. Tento román přináší jedno z nejotřesnějších svědectví o těžkém údělu německých emigrantů.

Román z prostředí koncentračního tábora *Jiskra života* (1951) je inspirován vězněním a smrtí Remarqueovy sestry. Dějem je zasazen na konec druhé světové války (jaro 1945) a odehrává se v německém koncentračním táboře Mellern. Zachycuje v rušném sledu scén život vězňů, jejich utrpení, umírání i jejich cílevědomý, skupinou komunistů vedený odboj proti bestiálním nacistickým vězňům. Remarque ke vzniku tohoto románu říká: „*Za všechno, co se stalo, cítím do určité míry spoluodpovědnost. Vždyť jsem také Němec. Musel jsem něco udělat, musel jsem napsat Jiskru života. Po léta jsem myslel na lidi, kteří prožili koncentráky, na román o nich, po léta jsem nevěděl, jak začít. Věděl jsem jedno: že musím zdůraznit úctu k životu proti absolutní neúctě těch, pro které život - cizí - neznamenal vůbec nic. Pro někoho jsou lágry jen židovskou záležitostí, ale to nesmíme nikdy připustit, jsou svědomím nás všech.*“

Ve svém dalším románu z období druhé světové války s protifašistickou a protimilitaristickou tematikou *Čas žít, čas umírat* (1954) zachytil Remarque německého vojáka na východní frontě, kde je svědkem nacistických zvěrstev proti civilnímu obyvatelstvu. Hrdina je zde představen v zázemí o dovolené, kde prožívá bombardování, ale pod dojmem lásky nabývá schopnost znovu žít, a opět na frontě, kde umírá. Remarque se doslova vyslovuje k otázce viny německého národa za tragédii druhé světové války a hrůzy s ní související. Český překlad této knihy je zpracován podle západoněmeckého vydání, které se odchyluje od původního rukopisu a redakčními zásahy i škrty zmírňuje protiválečné a protifašistické zaměření díla.

Ironicky založený *Černý obelisk* (1956) líčí s využitím groteskních prvků období inflace v Německu a patří k nejlepším Remarqueovým dílům. Dějově bohatý poutavý román z doby německé inflace r. 1923 podává neobyčejně živý a pestrý obraz rozkladu poválečné měšťácké společnosti. Autor s nevyčerpatelným humorem a břitkou ironií splétá rušné dějové pásmo o osudech lidí vyšinutých z kolejí spořádaného života. Středem děje je firma prodávající náhrobky, jíž z nezdařeného obchodu zbývá neprodejný černý obelisk.

Téměř milostný román *Nebe nezná vyvolených* (1961) uvádí čtenáře do dvou odlišných prostředí. V mrtvém klidu sanatoria pro tuberkulózní pacienty ve švýcarských Alpách bojuje o život mladá Lilian a v dramatickém prostředí světových závodů

riskuje život profesionální automobilový závodník Clerfayt. Jejich krátké milostné vzplanutí zakončí smrt obou.

Příběh německého emigranta, v němž vytušil stejný osud štvance, uprchlíka před nacismem, který neodolá touze po vlasti a přes všechno nebezpečí se vrátí, je tématem dalšího Remarqueova románu *Noc v Lisabonu* (1962). Děj románu je vyprávěn ve dvou časových rovinách, jež se v závěru protnou, nese příběh o velké lásce k ženě a o dramatickém útěku z nacistického Německa a o jeho tragickém zakončení.

Hlavní postavou románu *Stíny v ráji* (1971) je novinář, antifašista, který prošel koncentračním táborem a kriminály v západní Evropě. Spolu s ním se Remarque vrací do let nedobrovolné emigrace v USA, v níž mnoho lidí, prchajících před fašismem, vidělo příslovečný ráj, kde bylo možno přežít bez neustálé hrozby zatčení a koncentračních táborů smrti. Brzy však zjistí, že tento ráj má i své stíny - jsou to touha po vlasti, nejistá životní situace, rozdíl mezi emigranty a Američany, i neschopnost země pochopit hrůzy fašismu v Evropě. Na lidi trpícími vzpomínkami z hrůzy zatčení a ztráty domova to vše působí různorodě: někteří zde nedokáží žít a berou si dobrovolně život, jiní se „poameričtí“, ostatní netrpělivě vyčkávají konec války, aby se mohli vrátit do vlasti. Zklamání jim ale nakonec přináší i poválečný návrat do Německa, kde se setkávají s důsledky nacismu v tom smyslu, že lidé necítí odpovědnost za hrůzy, které napáchali: *„Největším zklamáním byl návrat... Nikdo si nevzpomínal, že by patřil ke straně barbarů. Nikdo nenesl odpovědnost za to, co napáchal... Rozkaz nahradil svědomí... Kdo jednal podle rozkazu, nebyl za nic odpovědný.“*

Těžiště Remarqueovy tvorby náleželo románu, okrajově se věnoval také povídkové tvorbě. Krátké prózy, nazvané podle titulní povídky *Nepřítel* (1995, časop. 1930) vznikaly ve stejné době jako román *Na západní frontě klid*. Povídky byly poprvé uveřejněny v letech 1930-1931 v prestižním americkém časopise Collier's Weekly. Podle autora stojí tyto povídky jako protipól vzpomínek a oslavných líčení válek nahlížených očima profesionálních válečníků. Život je zde prostě konfrontován smrtí, je silnější a smrt přemáhá. Povídky úzce souvisí s Remarqueovým pacifistickým výrokem: *“Vždycky jsem si myslel, že každý člověk je proti válce, až jsem zjistil, že jsou i tací, kteří jsou pro válku. Zvláště ti, kteří do ní jít nemusejí.“*

Erich Maria Remarque zemřel po dlouhé nemoci 25. září 1970 ve švýcarském Locarnu. Přestože jeho knihy vyvolávají spory literární kritiky, nesporným faktem zůstává jedno: v Remarqueově díle nachází čtenář ty hodnoty, které odjakživa patřily k bohatství humanistického pohledu na svět - lásku k životu a nenávist ke smrti, víru v

člověka a soucít s jeho utrpením. „*Remarque miluje člověka a láska k člověku jde celým jeho dílem, dílem upřímného antimilitaristy a antifašisty. Proto je nám také blízký, a dokud bude existovat hrozba válek, dotud bude Remarqueovo dílo mluvit k lidem jako varovné memento.*“ (Rudolf Toman)